

УДК 330.837.2

Вашків О.П., Куц Л.Л.
Тернопільський національний педагогічний університет
м. Тернопіль

ІНСТИТУЦІЙНІ ПАСТКИ В АДМІНІСТРУВАННІ ПРОЦЕСІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

Розглядається механізм виникнення та закріплення інституційних пасток у процесі державного і ділового адміністрування діяльності підприємств.

Ключові слова: адміністрування, інституційна пастка, підприємство, механізм інституційної пастки.

Постановка проблеми. Формування в Україні ринкового середовища супроводжувалось і супроводжується процесами, що часто не співвідносяться з

прогнозованими результатами державного адміністрування економіки. Широкомасштабні інституційні зміни, започатковані у 90-х роках ХХ ст., нерідко приводили до серйозних неочікуваних наслідків, які відчутні донині, а почасти й залишаються домінантними. Низка реформ, орієнтованих на ліберальні цілі, призвели до настільки суперечливих результатів, що це перетворило теоретичний парадокс у цілковито реальну проблему. Відмова від планування в державному та діловому адмініструванні зумовила не зростання виробництва, як передбачалось, а його глибокий спад; відмова від монополії на зовнішню торгівлю перетворилась на стихійне вивезення капіталу і природних ресурсів; лібералізація цін породила суттєво більш швидке і тривале їх зростання, а намагання стабілізувати ціни сформувало механізм неплатежів і переходу на бартерні взаємовідносини між підприємствами; реформування податкової системи призвело до появи і розвитку тіньової економіки, послаблення державного контролю за ресурсними потоками викликало небувалу за масштабами корупцію, «всенародна» приватизація, замість сформувати ефективних приватних власників, призвела до поширення в економіці неефективної колективної форми власності – відкритих акціонерних товариств.

Практично усі перелічені метаморфози вітчизняного державного адміністрування в економіці безпосередньо пов'язані з низкою інституційних змін як формального, так і неформального характеру, які в науковому обігу отримали назву «інституційних пасток». Подолання першопричин виникнення останніх знаменуватиме перехід на якісно вищий рівень адміністрування та господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і прикладні наукові дослідження інституційних пасток та їх появи в процесі адміністрування з'явилися наприкінці ХХ ст. Зокрема, В.Б. Артур використовував поняття ефекту блокування, характеризуючи стійкість норм; Д.Норт послуговувався поняттям тривких неефективних інституцій; В.М. Полтерович запропонував поняття інституційної пастки. Сьогодні питанням інституційних пасток, причинам і механізмам їх появи, впливу на розвиток економічних систем та шляхам виходу з них приділяється значна увага. Зокрема, серед вітчизняних теоретичних досліджень значний науковий інтерес становлять праці Н.К. Юценка, Є.А. Чаусовської, В.І. Ляшенка, Е.М. Ахромкіна. У практичному плані специфіка прояву окремих видів інституційних пасток розглядається у наукових працях І. Зайцева, М.М. Нашкерської, А.В. Базиліюк, С.О. Коваленка, В.М. Поповича, І. Мазур, А. Скрипника, А. Вдовиченко та ін. Серед зарубіжних дослідників заслуговують на увагу праці Д. Норта, В.М. Полтеровича, А. Олейнікі, В.В. Вольчика, М.М. Скорєва, Є.А. Брендєлевої та ін.

Мета статті полягає у з'ясуванні механізмів виникнення та закріплення інституційних пасток у процесі державного та ділового адміністрування діяльності підприємств.

Матеріали та результати дослідження. Розгляд задекларованої проблеми варто розпочати із стислого з'ясування суті поняття інституційної пастки. Так, В.М. Полтерович стверджує, що інституційна пастка – це неефективна, проте стійка норма (інститут) економічних взаємовідносин [1, с. 11].

Наведене визначення потребує певного уточнення щодо характеристики «неефективності», оскільки виникає своєрідний парадокс: норма є неефективною, але її дотримуються і вона стає домінантною у взаємовідносинах економічних агентів (підприємств, фірм, організацій, домашніх господарств і т.п.). Дійсно, можна говорити про те, що інституційна пастка є неефективною нормою, оскільки стримує довгостроковий ефективний розвиток економічної системи. Це по-перше. По-друге, руйнує етичні норми суспільства, породжуючи безвідповідальність і всюдозволеність. Проте, у короткостроковій перспективі можна говорити про відносну «ефективність» таких норм, оскільки в умовах, що склалися, вони дозволяють економічним агентам досягати вищих результатів. Іншими словами, модель короткострокової поведінки економічних агентів не є складовою моделі довгострокового економічного зростання. Цю розбіжність інколи називають «глобальною інституційною пасткою» [2, с. 44]. Останню можна розглядати як деякий симбіоз низки інституційних пасток нижчого рівня.

Зазвичай до інституційних пасток відносять ухилення від податків, тіньову економіку, корупцію, неплатежі, бартер, рейдерство. Їх виникнення є головною небезпекою у процесі державного та ділового адміністрування. Основу механізму їх формування в економічній системі складають ефект координації, ефект удосконалення (навчання), ефект поєднання, культурна інерція і лобіювання.

Ефект координації полягає у тому, що чим послідовніше виконується норма одними економічними агентами, тим більшої шкоди наносять ті, хто ухиляється від неї. Іншими словами, координація дій економічних агентів знижує транзакційні витрати усіх, хто дотримується прийнятих норм, а ухиляння від неї стає не вигідним [1, с. 9]. Те саме можна сказати й про норму, яка не виконується більшістю економічних агентів. При цьому, чим більшою є чисельність тих, хто не дотримується встановленої норми, тим нижчий рівень їхніх транзакційних витрат. Так, наприклад, якщо податкові ставки доволі високі, а система примусу щодо сплати податкових платежів є неефективною, то ухиляння від податків може бути вигідним для багатьох підприємств і фірм. При цьому, чим масовіший характер ухиляння від податків з боку суб'єктів господарювання, тим меншою для кожного з них є ймовірність отримати покарання. А відтак, нижчими будуть й транзакційні витрати, пов'язані з ухилянням від сплати податків. Якщо ж економічний агент вирішить припинити практику ухиляння від податків і чесно їх сплачувати, то цілком ймовірною може бути ситуація, коли йому доведеться поміняти партнерів «через труднощі взаємодії з колишніми, що залишилися «у тіні» [3, с. 183].

Ефект удосконалення (навчання) проявляється у зниженні транзакційних витрат через дотримання (недотримання) економічними агентами прийнятої норми, внаслідок удосконалення технології її реалізації. Так, скажімо, якщо сплата податків є нормою для всіх економічних агентів, то з часом удосконалюватиметься технологія заповнення декларацій і здійснення платежу. Або ж у разі превалювання іншої норми – ухиляння від сплати податків – через ефект удосконалення цей процес ставатиме більш витонченим з боку платників податків («подвійна» бухгалтерія і т.п.) а, отже, менш розпізнаваним податковими службами. Чи навпаки, «масове ухиляння від сплати податків призводить до

виникнення відповідної системи обслуговування: з'являються розробники і консультанти, які створюють і впроваджують нові схеми ухиляння від податків» [1, с. 18]. Усе це є проявом ефекту удосконалення. Згодом він доповнюється ефектом поєднання через появу специфічних форм організації виробництва, спотворення звітності, взаємоузгодження з неплатежами, корупцією тощо.

Ефект поєднання простежується у взаємодії нової норми з багатьма або й системою інших норм і правил. З часом спроба відмовитись від дотримання такої норми, зазвичай, призводить до певної послідовності інших інституційних змін формального і неформального характеру, оскільки вона виявляється вбудованою в систему інших норм і правил. Такі зміни пов'язані з додатковими витратами, а отже, можуть бути невігідними.

Так, для економічного агента вихід з тіньового сектору може бути пов'язаний з високими витратами інституційної трансформації. Приміром, зміна стратегії найму працівників та оплати їх праці, зміна партнерів або характеру співпраці з ними, зміна умов кредитування і т. п. Більшість підприємців не готові до таких змін і спричинених ними додаткових витрат. У такий спосіб відбувається подальше закріплення протизаконної норми.

Періодична повторюваність і тривалий характер дотримання норми перетворює її у стереотип поведінки. Відтак, у поведінці економічного агента простежується певна інерційність дій, а широке поширення норми серед більшості суб'єктів господарювання викликає ще один ефект – ефект культурної інерції.

Культурна інерція розглядається як небажання економічних агентів змінювати стереотипи поведінки, які у минулому довели свою дієвість. Загальноприйнята норма виявляється настільки звичною і очікуваною, що відхід від неї сприймається порушенням загальновизнаного порядку.

Культурна інерція, як і попередньо розглянуті ефекти сприяє закріпленню норми у суспільних відносинах. У процесі закріплення норми транзакційні витрати і витрати інституційної трансформації змінюються у протилежних напрямках. Зниження транзакційних витрат супроводжується зростанням витрат інституційної трансформації і навпаки. При зміні норми витрати інституційної трансформації розподіляються між економічними агентами нерівномірно. Наслідком цього, а також культурної інерції і невизначеності величини витрат інституційної трансформації може бути виникнення групи протидії, що чинить перепони впровадженню нормам [1, с. 10]. «Фірми, яким вигідно дотримуватись неефективних норм і правил, утворюють групу лобіювання цих норм і правил» [4, с. 62]. Така інституційна інерційність є своєрідною захисною реакцією системи на впроваджені інституційні зміни. Культурна інерція у такій системі призводитиме до того, що як позитивні, так і негативні зміни можуть супроводжуватися кумулятивним ефектом внаслідок закріплення порівняно неефективних інститутів. Останні визначатимуть характер взаємовідносин економічних агентів, не дозволяючи створювати у таких взаємодіях сигнали щодо доцільності зміни існуючої ситуації [5, с. 58].

Результатом дії ефектів координації, удосконалення, поєднання, культурної інерції і лобіювання є те, що дотримання діючих норм і правил для економічного агента є менш витратним, аніж перехід до нових альтернативних інституцій.

Таким чином, дотримувані інституції влаштовують кожного економічного агента, оскільки до них причетні усі інші, система ж опиняється у рівновазі – інституційній пастці [4, с. 64].

Для підприємства інституційна пастка виявляється у дуалістичній єдності: з одного боку, вона виступає елементом зовнішнього інституційного середовища як наслідок державного адміністрування, а отже, підприємство виступає у ролі її об'єкта; з іншого – підприємство прямо чи побічно може розширювати інституційні засади такої пастки, виступаючи, таким чином, її суб'єктом.

Висновки. Підсумовуючи сказане, можна констатувати необхідність всебічного дослідження як природи інституційних пасток, механізмів їх виникнення, так і наслідків для економічних систем з метою забезпечення ефективного державного адміністрування, орієнтованого на подолання інституційних пасток та їх негативного впливу на розвиток вітчизняної економіки на усіх її рівнях.

Подальші дослідження проблеми вбачаємо у розробці дієвих механізмів у подоланні сил інституційної пастки на рівні підприємства, фірми чи будь-якого іншого економічного агента. Цей процес є багатоплановим, доволі складним і неоднозначним. Він повинен безпосередньо вписуватись у схеми державного та ділового адміністрування, що реалізується на макро- та мікроекономічному рівнях і бути належно мотивованим.

Література

1. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы / В.М. Полтерович. – М.: ЦЭМИ РАН и РЭШ, 1999. – 37 с.
2. Бренделева Е.А. QWERTY-эффекты, институциональные ловушки с точки зрения теории трансакционных издержек / Е.А. Бренделева // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – Т. 4. – № 2. – С. 42–47.
3. Ляшенко В.І. Інституційні пастки перехідної економіки / В.І. Ляшенко // Наукові праці ДонНТУ. Серія : економічна. – 2005. – Вип. 89-1. – С. 178–184.
4. Ющенко Н.К. Институциональные ловушки в переходной экономике / Н.К. Ющенко, Е.А., Чаусовская // Наукові праці ДонНТУ. Серія : економічна. – 2006. – Випуск 103-2. – С. 60–66.
5. Вольчик В.В. Институциональная инерция и развитие российской системы образования / В.В. Вольчик, М.М. Скорев // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2003. – Т. 1. – № 4. – С. 55–63.

Вашків А.П., Куц Л.Л. Администрирование процессов функционирования предприятий и институциональные ловушки.

Рассматривается механизм возникновения и закрепления институциональных ловушек в процессе государственного и делового администрирования деятельности предприятия.

Ключевые слова: администрирование, институциональная ловушка, предприятие, механизмы институциональной ловушки.

Vashkiv A.P., Kuts L.L. Administration of enterprises' functioning processes and institutional traps.

The article analyzes the mechanisms of emergence and reinforcement of institutional traps in the process of state and business administration of entrepreneurial activities.

Keywords: administration, institutional trap, the enterprise, mechanisms of institutional traps.